

Mi után vágyódott még? Órült vágy egzotikus vidékek iránt. Hatalmas vágy az önkifejezésre. „Írni szeretnék, irtózatosan vad, kokainos meséket.” „Milyen érdekes lenne, ha Nobel-díjas lennék!”

Nagyon tudott utálkozni. Utált minden kicsinyes dolgot. Undorodott a gyarlóságtól, még jobban a közönségességtől, utálta saját hiúságát, ha frázisokat mondott, ha szószolt, ha aggályos volt, ha betegesen önkicsinylő, miközben ágaskodott benne a gőg. „Nem akarok felnőtt lenni!” – ezt gyakran ismételte. Nur ein kleines Kind!

Kisgyerek, érzéki nagykamasz, a messiási kedves és büntelen pogány múltból jött, de erre már álmaiban sem emlékezett – és zseniális. Őt ajánlom meleg szeretettel jóindulatukba! (*Jelenkor Kiadó, 1991.*)

Mohás Lúcia

Elhangzott a könyv megjelenésekor az Írók Boltja teázójában 1991. okt. 16-án.

Grendel Lajos: Elszigeteltség vagy egyetemesség

Grendel Lajos új kötetében tanulmányaival, feldolgozásaival, a vele készült interjúkkal ismerkedhet meg olvasója, olyan írásokkal, amelyek zöme az elmúlt két-három év fordulatait tükrözi. Ez az aktualitás azonban nem ilyen magától értetődő, hiszen kevés olyan elszántan antipolitikus író volt régióinkban, mint éppen Grendel. Tekintve, hogy a fennálló hatalmi rendszer milyen határozottan törekedett az irodalom politikai ellenőrzésére is, ez a magatartás mélyesen politikus volt, hiszen nemcsak az írói, hanem az állampolgári szabadságtörekvéseket is óhatatlanul kifejezte. Hogy mindez egy olyan vonatkoztatási rendszerben is értelmezhető volt, amit jelentése elsődlegesen nem indokolt, nem jelentette, hogy erendőd ártatlanságát is elveszítette volna. Mostani kötetében az követhető nyomon, ahogyan a közéleti szerep keresi fel a minden ilyesmitől irtózó írókat. Ráadásul, mert ilyen a mi kis közös Közép-Európánk, éppen ez a visszahúzó, sőt, viszolygás, ami valamiféle szabadságot garantált a pártállami édes-bús világban, tette hitelessé a később már elkerülhetetlen közéleti szerepvállalást. Vagyis a politikátlanság sodorta a politikába. A sors azonban nem volt igazságtalan: Grendelre nem mért többet, mint amit az saját regényhőseire. Annyi történt csupán, hogy a történelem fölmondta azt a paktumot, amit a közép-európai kisember kötött vele arról, hogy lehetőleg megpróbálják egymást kölcsönösen békében hagyni. A történelem azonban házhoz jött, és Grendel Lajos egyszer csak ott találta magát egy téren, ahol tízezrek dacoltak a hatalommal, és az ő deklarációját hallgatták. Anélkül persze, hogy tudták volna: ez az ember író, aki mindaddig arra tette fel életét, hogy mint irodalmár a műveivel fejtsse ki mondandóját, és akire mi sem jellemzőbb, mint az a kétely, ami az utolsó pillanatig jellemezte: „az állampolgári tiltakozás hulláma nem gyöngült, viszont nagyon értelmiségi-magánügy szaga volt az egésznek”, „az a gyanúm, hogy az egész pozsonyi megmozdulás a diákok ügye marad” – írja napló jellegű feljegyzéseiben. Gondolatmenetében, közérzetében nem jelenik meg semmiféle szerepvállalás igénye, már csak azért sem, mert az ilyesféle buzgólkodás túlságosan sokszor kompromittálódott erre felé. Az „értelmiség előbb háromszor meggondolja, mielőtt nem cselekszik” – vélte Grendel, s ebben ott volt a mindig vesztes kisebbségi és a mindig agyonmanipulált, kiszolgáltatott értelmiségi alapélménye is. Ezen nem segít, ha lázong, nem segít, ha forradalmat csinál, ezen csak az változathat, ha maga a történelem téríti vissza magát abba a normális kerékvágásba, ami valószínűleg nincsen, hiszen a történelem éppen azáltal válik létezővé, hogy megtiporja az embert. Csak egyetlen jót lehet

remélni tőle: hogy megszünteti magát. Félő azonban, hogy ez csak az emberiség megszüntével valósulhat meg.

Grendel azonban nem egyszerűen közép-európai értelmiségi, ennél sokkal rosszabbul járt: csehszlovákiai magyar író, ami a térség abszurditásainak még mélyebb átélésére kényszeríti. Ez a helyzet vezette oda, hogy nyilvánvaló igazságok kimondásával kis híján különccé vált, ép elméjének megőrzésével, egy normális világban kimondásra sem méltatott alapigazságok hirdetésével már-már disszidensnek volt tekinthető. Mert kicsoda komédia az, ha valakit arra kényszerítenek, hogy maguktól értetődő dolgokat bizonygasson, olyasmit, hogy az egész nagyobb, mint a rész, hogy az egyetemesség biztosabb esélyeket kínál a megmaradáshoz, mint az elszigeteltség? A csehszlovákiai magyar irodalomnak nevezett „irodalomtörténeti kontextus” annyit megengedett Grendelnek, hogy azt és úgy írjon, amit és ahogy akart, de azt már nem tette lehetővé, hogy közszerepléseiben ne vegye figyelembe ennek a közegnek minden képtelenségét. Arra kényszerítette tehát, hogy hajlamaitól függetlenül, ezt a szellemi infrastruktúrát figyelembe véve szólaljon meg. Grendel becsületére legyen mondva: példásan eleget tett ennek a feladatnak, amit nemcsak az 1989-es köztéri teljesítménye bizonyít, hanem az is, ahogyan már korábban leszögezte azokat az alapelveket, a minden értelmiségi és művész számára természetesen kötelező normákat, amiket normális körülmények közt a szellemi élet megíratlan alkotmánya mint közmegegyezést tartalmaz.

Ennek megfelelően mondta ki Grendel mindazt, amire a szűkebb értelemben vett regionális szellemi életben alapvetően szükség volt. Közhelyeket kellett kimondania, de – mert tudja, hogy a gondolkodás szabadságához nélkülözhetetlen szkepszis erkölcsi tartás nélkül cinizmussá válhat – elvállalta ezt is. Ennek jegyében kellett ilyeneket mondania: „a rezervátumlétezés a szlovákiai magyarság ... számára a biztos talajvesztés”, „aki megreked a téma szintjén, akinek a mondani-valója nem válik formává, az előbb-utóbb kihull irodalmunkból”, vagy így tart alapfokú eligazítást kisebbségi légyakorból, a szükséges bírálattal fejtve ki az alaptételt: „Ahelyett, hogy a megmaradás szempontját a többi, egyetemesebb szempont *mellé* rendelné, az egyetemesebb szempontokat *alárendeli* a megmaradásnak. Csakhogy ez zsákutca, mert súlyos értékzavarokhoz vezethet. Egy példa: azon az alapon, hogy mind a két mű magyarul íródott, összemossa a különbségeket, mondjuk egy dilettáns vers és egy jó vers között. Ha egy nemzetiség szellemi élete mellőzi az egyetemesebb szempontok kontrollját, a közösségnek, amelyet képvisel, nem alakulhat ki értéktudata. S hogyan maradhat meg egy közösség, amelynek csökevényes az értéktudata?”, vagy: „irodalmi tettek tekintjük azt, ami pedig főleg kulturális tett volt.” Mindez jelzi, hogy Grendel számára a kisebbségi létben való írás, mint művészi önkifejezési forma, a maga áttételes módján közszolgálat, mert csak az autonóm módon teremtett érték lehet időálló és közösségteremtő erő. Amikor ezt mint létfeltételt hirdeti és gyakorolja, azt is tudja, hogy az „irodalom nem magánügy, sosem volt, és a jövőben sem lesz az.”

Egyfelől áll tehát a művek autonómiája, s az írói szuverenitás. De ahogyan a csehszlovákiai magyar író nem csupán magyar, úgy nem lehet kizárólag író sem. Grendel nemcsak az egyik alárendelt viszony ellen tiltakozik, hanem a másikat sem fogadja el. A kívánatosnak tartott mellérendelést – ahogyan elfogadja a nemzeti és a tudatosan megélt polgári létezésből adódó kihívásokat – kölcsönös viszonynak tartja. „Mi, írók, néha túl sokat képzelünk magunkról. Túlságosan makacsul bízunk a rációban és a vox humana erejében. Nem jól tesszük. Európának abban a régiójában élünk, amely mindenestül az irracionálizmus örvényében forog. [...] Szereptévesztéseink is innen származnak. Közép-Európa szerintem legautentikusabb írói azok a nem politizáló írók, akik meg tudták éreztetni közelebbi és távolabbi környezetükkel ennek a térségnek mocsári levegőjét...” A Grendel Lajos által megtett szellemi út az elmúlt két-három év nagy fordulataival pontosan kifejezi azt az illúzióvesztést, ami a térség egykori szocialista országainak értelmiségét sújtja. A mai helyzet csak annyival rosszabb a korábbinál, hogy a szovjet birodalom peremén még lehetett ábrándozni arról, hogy valami jobb jön, s ez a remény van most fogyóban. Szeretném azt hinni, hogy minden kiábrándulás felismerés, és így a valóság teljesebb megismeréséhez vezet. Nem biztos persze, hogy ez jó, már csak azért sem, mert a megismerés útjának végén valószínűleg magunkkal találkozunk. Valami ilyesmi történt Grendel Lajossal is. Az átalakulás nagy intellektuális kalandja végén korábbi írói alapelveihez jutott

vissza: „A közép- és kelet-európai író besétál a politikai szerepvállalás csapdjába, s miközben közéleti szereplésével erjesztőjévé válik a társadalmi mozgásoknak, írói szabadságát korlátozza, nem egy esetben megcsönkítja. A tavalyi év óta politizáló íróknak bévül is van, kívül is a hatalmon. Jobb, ha kívül van. [...] Jobb kívül lenni. Ez nem árulás és nem erkölctelenség. Nem cinizmus. Inkább az írói munka nélkülözhetetlen feltétele...” (Regio Könyvek, 1991.)

Gróh Gáspár

Önpusztító türelemjáték

Vagy ahogyan ő mondaná: Idő kérdése az egész...

HORNYIK MIKLÓS: ANGOL PÁZSIT

Balkáni néprajzi kalauznak tekinti Hornyik Miklós *Angol pázsit* című könyvét, teljes joggal, hiszen Európának egy olyan – feudális fésületlenséget és morális mosdatlanságot őrző – régiójáról szól, ahol a gyűlölet, a gyilkolás, a templomgyújtogatás atavisztikus, démoni széánsza évezrednél is ősbibb „hagyományokat” éltet, s a fajgyűlölet és a felekezeti kizárólagosság az állami terrorral párosulva olykor-olykor – kellő gyakorisággal – rituális „népi játékok” formájában jelentkezik és a termékenység és a harcias öndicsőítés rítusához fogható, együgyű kegyetlenség-gel. Ennek a bárgyú kegyetlenségnek egyrészt a felsőbbrendűségből eredő küldetéstudat csalóka mítosza, másrészt a folytonos bizonyítási vágyból eredő nyavalyatoréses kényszer lehetne az alapja. Lehetne – ha akadna ma a művelt Európában a historiopathologikus defetizmusnak tudományos művelője. De mivel nincs, „mítoszatlan népei” a vén kontinensnek a szokásos konzumdobbenettel tapasztalják: ismét háború van a Balkánon, a népirtás arrafelé szokásos borzalmaival. Csakhogy a katedrálisok világának szenttelen polgárától semmi sincs távolabb, mint az együttérés és a részvét, s néhány tonna tejporral és szárított hallal majd elcsöndesíti csöppnyi kételyét is. A törzsek megint ölik egymást a Balkánon? Istenem, ha ilyen az idegrendszerük! Talán ha néprajzi sajátosságának, a szemmelverés és a megrontás rítusához fogható helyi szokásnak tekintjük a kérdést, [...] s ha egyszer végre elmondhatnánk, hogy „földrajzi értelemben a Balkán-félsziget az európai kontinens egyik melléknyúlványa, politikai szempontból azonban európai ésszel mindig is kiismerhetetlen terep volt. Kínai negyed, China Town. Itt teljes bizonyossággal azt sem tudni, történt-e valami, ha pedig véletlenül kitudódik, hogy történt valami, sohasem járhatunk a végére, hogy mi is történt valójában, és milyen okokból. A balkáni számlák tisztázatlanok” – ahogy *Erotica Classica* című írásában Hornyik Miklós írja!

Csoda-e, hogy az emberek lelkében évek óta dúl a háború? Dúl majdnem egy évszázada! Mert igaz, hogy Ferenc József szenilis nagyapai szelídséggel 1914-es háborús proklamációjában kinyilatkozta: „Ebben a komoly órában tudatában vagyok elhatározásom egész horderejének s a Mindenható előtti felelősségnek. Mindent megfontoltam és meggondoltam. Nyugodt lelkiismerettel lépek a kötelesség útjára”, a balkáni politikai realitásokkal ő sem vetett számot. Hiszen sem a dicsőséges Keiser, sem későbbi, európai nagyhatalmi utódai nem voltak tisztában azzal, hogy a balkáni folklór nem ismeri a politikai bölcsélet és a diplomáciai tisztesség fogalmát. A Balkánon értelmezhetetlen álmok és felfoghatatlan cselekvési szándékok – és kényszerek – vannak csak. Ezért fogalmazhat kellő árnyaltsággal Hornyik Miklós úgy: „Ne csodálkozzunk azon, hogy a Balkán-félszigeten meg sem született a történetfilozófia tudománya. Az „objektív véletlen” hegeli kategóriáját a Balkán bölcselői makacsul semmibe veszik.” Mit lehet hát ezzel a valósággal szemben megfontolni?

Az emberek lelkében – azokéban, akik a balkáni politikai valóság kényszerei alá estek – ama szarajevói merénylet óta egyfolytában dúl a polgárháború. A vallási, a faji, a felekezeti